

עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט

מירית קרפל – הנס* ; ישראל דורון** ; קרן אור-חן***

*עו"ס מירית קרפל – הנס ; MSW ; BSW ;
ביה"ס לעבודה סוציאלית
אוניברסיטת חיפה, חיפה 31905

המחבר לצורך תכתובות

**ד"ר ישראל דורון, LLB; LLM; Ph.D.,
מרצה בכיר
בית הספר לעבודה סוציאלית
אוניברסיטת חיפה, חיפה 31905

טל': 04-8249954 ; פקס': 04-8249946 ; דואל: idoron@univ.haifa.ac.il

*** ד"ר קרן אור-חן

מרצה

בית הספר לעבודה סוציאלית
אוניברסיטת חיפה, חיפה 31905

עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט

תקציר

מטרת מחקר זה הינה לבחון עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט. בשנים האחרונות נראה כי מקצוע העבודה הסוציאלית ומערכת החוק והמשפט עוברים תהליך של התקרבות הן מקצועית והן אידיאולוגית. מגמה זו הינה חדשה לשני מקצועות אלו היות ועד עכשיו שלטה מגמה של ריחוק בין המקצועות. השורשים למגמה זו נעוצים בהתפתחות אידיאולוגית ומבנית שונה. מחד מקצוע המשפט שהינו מקצוע ותיק מאוד ורב שנים ומבוסס על עולם עשיר של מדעים אקדמאיים, הדגש במקצוע זה מושם על הפרט ונועד לשפר את חייו של הפרט. מנגד מצויה העבודה הסוציאלית כמקצוע חדש יחסית שהחל את דרכו רק במאה ה-19 שלפחות בראשיתו התבסס על פעילות וולונטרית ולא היה לו כל בסיס אקדמי. בסיס העבודה הסוציאלית נועד לגרום לשינויים חברתיים וכתוצאה מכך לשפר את מצבן של אוכלוסיות נזקקות בחברה.

בשנים האחרונות גברו הכוחות המקרבים בין המקצועות משינויים אידיאולוגיים שהתרחשו ושבעקבותיהם רואים הן בעבודה הסוציאלית והן בחוק ובמשפט ככלים לשינוי חברתי וקידום צדק חברתי. בנוסף מקצוע העבודה הסוציאלית עבר תהליך של רגולציה ולגליזציה בשנים האחרונות, וכיום רבות מדרכי פעולתו ועבודתו של העו"ס מושפעות מהחוק.

לאור זה השערת המחקר הבסיסית הינה כי עמדות העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט תהיינה חיוביות, במובן זה שיסכימו עם אמירות ועמדות שרואות בחוק ככלי התומך ומקדם את העבודה הסוציאלית וצדק חברתי. לצורך עריכת המחקר חובר שאלון עמדות שמכיל 25 היגדים הנוגעים לחוק ולקשר בינו לבין העבודה הסוציאלית. השאלון הועבר בצורה ידנית ל-202 עובדים סוציאליים מאזור חיפה והצפון.

ממצאי המחקר מאוששים את הטענה כי קיימת מגמת התקרבות בין שני המקצועות וכי עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי החוק והמשפט הינן חיוביות באופן כללי וכי רובם היו רוצים לדעת וללמוד יותר על החוק. יחד עם זאת נמצא כי בתחום ההיגדים שנוגעים לעמדות כלליות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים העמדות הינן שליליות. ממצא זה מראה לנו כי אומנם חלה התקרבות אך עדיין ישנה השפעה לכוחות המרחיקים ויש לבצע עוד עבודה הן ברמה המקצועית והן ברמה המדינית במטרה לגשר על הפער בין שני המקצועות.

מילות מפתח: עבודה סוציאלית ומשפט; חוק ועבודה סוציאלית; עובדים סוציאליים ועורכי דין;

עמדות של עובדים סוציאליים כלפי החוק והמשפט

מבוא

בעשורים האחרונים עובדים סוציאליים "נפגשים" יותר ויותר עם החוק. הסיבות לכך מגוונות, ובין היתר נעוצות בתהליכי רגולציה ולגליזציה שעוברים על חברת הרווחה המערבית – בכלל, ועל התפתחות היחסים המקצועיים והמדעיים בין תחומי המשפט והעבודה הסוציאלית - מאידך. לאורך השנים, "מפגשים" אלה עברו תמורות ושינויים, שכללו, בין היתר, מגמות של התרחקות והתקרבות.

כפי שייטען בהמשך, מגמות ההתרחקות היו נעוצות בשורשים האידיאולוגיים ובהיסטוריה המקצועית השונים של שני המקצועות. מצד שני, שוב, כפי שיפורט בהמשך, הכוחות המקרבים נעוצים בשינויים החברתיים והאידיאולוגיים שהתחוללו בקרב החוק והעבודה הסוציאלית מאז מלחמת העולם השנייה. מגמות אלה בולטות במיוחד בעשור האחרון בישראל, וזאת לאור חקיקת חוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996 ובעקבות התפתחותן של הקליניקות הסוציו-משפטיות.

לאור האמור לעיל מטרת מחקר זה הינה לבחון עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט, כיצד הכוחות המנתקים והמקרבים בין העבודה הסוציאלית ובין החוק באים לידי ביטוי כיום. ממצאי המחקר יאפשרו להעריך מה הכוחות הדומיננטיים הפועלים כיום במציאות, ולאור זה להמליץ המלצות ברמת המדיניות בכל הנוגע לצעדים שיש לנקוט כדי לחזק את מגמות ההתקרבות בין החוק לעבודה הסוציאלית.

1. סקירת ספרות

על יחסי הקרבה והריחוק שבין העבודה סוציאלית והחוק.

יחסים בין מקצועות (פרופסיות), תחומים מקצועיים או דיסציפלינות מדעיות, הם מורכבים. ניתן להתבונן ולנתח אותם בדרכים שונות ומגוונות. במובן זה, הקשרים ויחסי הגומלין בין תחומי העבודה הסוציאלית והמשפט אינם שונים או מיוחדים. אחת הדרכים לתאר את היחסים ביניהם היא לטעון כי יחסי הכוחות בין העבודה הסוציאלית לבין המשפט והחוק נמצאים במעין מתח תמידי בין שני כוחות מנוגדים: כוחות מנתקים, וכוחות מאחדים. כפי שנתאר להלן, באופן היסטורי, המגמה הכללית הינה של מעבר משליטת הכוחות המנתקים להתגברות הכוחות המאחדים. יחד עם זאת, גם כיום המתח בין הכוחות ממשיך לשרור. ננסה לתאר להלן את שני הכוחות הללו ואת הרקע להיווצרותם.

הכוחות ה"מרחיקים" בין העבודה הסוציאלית והמשפט

את הכוחות ה"מרחיקים" בין המשפט והעבודה הסוציאלית ניתן לזהות בנקל מעיון בהיסטוריה ובמקורות החברתיים של שני התחומים: ההתפתחות האידיאולוגית, מבנית, וחברתית היו שונות לחלוטין. מקצוע המשפט הוא לא רק אחד המקצועות העתיקים ביותר, אלא גם אחד המדעים האקדמיים הבסיסיים והקדומים ביותר, שורשיו הפילוסופיים של המשפט היו מעוגנים בתחומי הפילוסופיה הכללית והחיפוש אחר הצדק, בתחילה בתחומים השייכים לפרט, ואחר כך בתחומים חברתיים-מדיניים (Cotterrell, 1992). שורשיו המקצועיים של עריכת הדין התאפיינו (לפחות בגרסה האנגלו-אמריקאית של המקצוע) בנאמנות ומחויבות לשמש כ"משרתו" של בית המשפט, ואף יותר מכך לשמש כמייצגו הנאמן של הלקוח, של האינטרסים המשפטיים שלו תוך נכונות ל"הילחם" בדו-קרב כנגד הצד כשכנגד ללא יראה (Aiken & Weisner, 2003).

בניגוד בולט לעולם המשפט, העבודה הסוציאלית הינה תחום מקצועי-מדעי צעיר וחדש יחסית. המקצוע החל את דרכו רק במאה ה-19 מפעילותם של ארגוני צדקה שונים שפעלו מתוך מחויבות מוסרית-חברתית עמוקה למען העניים ולקבוצות החולשה בחברה וכן מפעילות פילנתרופית שלא עוגנה החוק ולא נזקקה למשפט לשם פעילותה (Baylis, 2004). כך לדוגמה, "ביקורי הידידות" (friendly visitors) שהחלו באנגליה בסביבות שנת 1823, ושיש הרואים בהם כראשית מקצוע העבודה הסוציאלית, נעשו על בסיס וולונטרי והומאני לחלוטין, מתוך דאגה לגבי מצב העוני של המשפחה ומתוך רצון לספק מודל של "דמות הנוצרי הטוב" (Bailys, 2004). העבודה הסוציאלית החלה אם כך את דרכה מתוך הקהילה ולמענה, ללא כל מעורבות פורמאלית של המדינה וללא כל מעטפת מדעית מאורגנת או מתוחמת.

מבחינה אידיאולוגית, בשל המאפיינים הוולונטריים והלא-פורמאליים, החוק והמשפט נתפסו כ"זרים" לחלוטין לעבודה הסוציאלית. זו גם הסיבה שהשימוש בכלים חוקיים או ההסדרה החוקית לא תאמו את העבודה הסוציאלית בראשית דרכה, ונתפסו כמיותרים ולא רלבנטיים. יתרה מכך, בשונה ממקצוע עריכת הדין, מקצוע העבודה הסוציאלית בראשית דרכו לא התמקד בפרט בהקשר של האוטונומיה האישית שלו או ב"זכויותיו" כיחיד ואף לא בהסדרים מאקרו-חברתיים במובנם הכולל. דווקא תמונת הקשרים הבין-אישיים המורכבים והמגוונים, וההשתלבות של היחיד במעגלים הרבים של המשפחה, השכונה, הקהילה והמדינה, הם אלה ששימשו כתשתית החברתית והאידיאולוגית של העבודה הסוציאלית (Deweese & E.Roch, 2001).

לפחות בנקודת הזמן של ראשית התפתחות העבודה הסוציאלית, התאפיינה האוריינטציה הפרופסיונאלית של מקצוע זה בגישתה הפטרנליסטית, אשר האמינה כי התערבות ועזרה מקצועית יכולה לסייע לעניים, שחסרים את הכוחות, היכולת והידע העצמיים להתמודד עם מצבם, או אינם יודעים מה טוב עבורם.

הכוחות המרחיקים בין המשפט והעבודה הסוציאלית, כפי שתוארו לעיל, באו לידי ביטוי גם בישראל. בדומה למצב באנגליה במאה ה-19, גם בישראל מקצוע העבודה הסוציאלית החל את דרכו כמקצוע ללא הסדרה חוקית פורמאלית. יסודות העבודה הסוציאלית בישראל הונחו בתקופת המנדט במה שהיה מכונה פלסטינה-א"י (Weiss & Gal, 2003). בה בעת שבאותה עת עורכי הדין בפלסטינה-א"י זכו למעמד חברתי יוקרתי, הרי שבדומה למצב במקומות אחרים בעולם, הושתתה העבודה הסוציאלית על פעילות התנדבותית פטרנליסטית, והורכבה מגופים וולונטריים שונים בקהילה היהודית ולא רוכזה ע"י גוף מרכזי אחד (נייפרס, 1984). העדר ההסדרה החוקית והמעמד המקצועי לצד העבודה עם קבוצות האוכלוסייה החלשות ביותר, "הדביקו" בעובדים הסוציאליים באותה עת סטיגמה של בעלי מקצוע ממעמד ירוד יחסית, נעדר סטאטוס חברתי, יוקרה מקצועית, או מעמד כלכלי (גילת, 2002).

ה"היסטוריות" המקצועיות, המעמד החברתי, והשורשים ה"ערכיים" השונים לחלוטין גרמו אם כן באופן טבעי למצב לפיו לאורך שנים ארוכות, שרר מעין "נתק" בין עובדים סוציאליים לעורכי דין, ובעקבות כך גם בין תחומי העבודה הסוציאלית והמשפט. הביטוי לנתק זה השתקף ברמה האקדמית והמקצועית, כאשר ההכשרה המקצועית של שני המקצועות הייתה מנותקת לחלוטין. לא זו בלבד שעובדים סוציאליים לא למדו עם עורכי דין (ולהיפך), אלא שעורכי דין כמעט שלא הוכשרו בתחומים חברתיים-סוציולוגיים, ועובדים סוציאליים כמעט שלא הוכשרו בתחומים משפטיים (Aiken & Weisner, 2003). הדבר גם בא לידי ביטוי בעמדות של בעלי המקצוע השונים האחד כלפי רעהו. לדוגמא, בספרות העוסקת בעובדים הסוציאליים, ניתן היה למצוא עדויות לכך שעובדים סוציאליים "מפחדים" או "שונאים" את החוק ורואים בו כלי טכני מסובך ש"מפריע" לעובדים הסוציאליים למלא את תפקידם (Miller, 1980).

הכוחות ה"מקרבים" והידוק הזיקה בין חוק ועבודה סוציאלית

את השורשים של הכוחות המקרבים או אפילו מחברים בין העבודה הסוציאלית והמשפט, ניתן למצוא באותם אתרים בהם מוצאים את הכוחות המרחיקים: בערכים האידיאולוגיים, בהקשרים המבניים/מוסדיים, ובהתפתחות המקצועית-חברתית. בתחומים אלה התחוללו מאז אמצע המאה העשרים מספר שינויים, אשר דחפו להתקרבותם של שני המדעים והמקצועות.

"כוח" אחד שדחף ליתר חיבור בין העבודה הסוציאלית והמשפט היה תהליך הפרופסיונליזציה של העבודה הסוציאלית, שאחד מהיבטיו היה הסדרתו החוקית. באופן היסטורי, עם חלוף השנים ובאופן הדרגתי לאורך המאה ה-20, עברה העבודה הסוציאלית טרנספורמציה מקצועית, והחלה להתפתח מ"התנדבות" ל"פרופסיה". התפתחות זאת באה לידי ביטוח וביסוס "תורה" מקצועית ספציפית, שפה מקצועית וציפיות

מצד מקצועות אחרים בחברה שעלו בהדרגה (Baylis, 2004). הוגמן (Hugman, 1996) מציין כי תהליכים אלו כללו התפתחות מגוונת של מאפיינים כגון: גידול בכוחו של האיגוד המקצועי של העובדים הסוציאליים, פיתוח קוד אתי וחקיקת חוקים המגדירים את תחום פעילותו הייחודי של המקצוע - מאפיינים שכולם מסמנים את ראשית תהליך הפרופסיונאליזם. כך לדוגמא, האיגוד המקצועי של העובדים הסוציאליים בארה"ב (NASW – National Association of Social Workers) קיבל בשנת 1969 לראשונה עמדה רשמית לפיה תמך בכך שמקצוע העבודה הסוציאלית יוסדר באופן חוקי כך שרק מי שיקבל רישיון יוכל לעסוק בתחום (Brieland & Lemmon, 1977; Hardcastle, 1977). ואכן בעקבות עמדה עקרונית זו, מאז ועד היום כמעט כל המדינות בארה"ב הסדירו את תחום העיסוק בעבודה סוציאלית באופן סטטוטורי, פורמאלי ומחייב, באופן שרק מי שיש לו רישיון חוקי, מוסמך לעסוק בעבודה סוציאלית (Mizrahi, 1992; Biggerstaff, 2000). התפתחות דומה ניתן היה גם לראות במדינות מערביות נוספות כדוגמת: אוסטרליה, קנדה, גרמניה, אנגליה, וברזיל, בהן עבר מקצוע העבודה הסוציאלית טרנספורמציה דומה (Weiss, Gal & Dixon, 2003).

התפתחות דומה התרחשה גם בישראל. במהלך השנים מאז הקמת מדינת ישראל ועד היום חל תהליך של התמקצעות בעבודה הסוציאלית, שבא לידי ביטוי גם בהקשריו המשפטיים. ההתחלה של עבודה פורמאלית מאורגנת הייתה בשנת 1931 עם הקמת המחלקה לעבודה סוציאלית ע"י נציגי ארגונים של הקהילה היהודית ומאז רק התמסד והתמקצע (Weiss & Gal, 2003). תהליך ההתמקצעות שחל עם השנים בא לידי ביטוי במספר מימדים: עלייה ברמת ההכשרה המקצועית, מחקר ובניית ידע חדש, גיוון תחומי הפרקטיקה והכרה בתחומי מומחיות, הקמת איגוד מקצועי וגידול בכוחו הפוליטי, פיתוח קוד אתי, כלים לאכיפה וחקיקת חוקים המגדירים את תחום פעילותו של המקצוע (שפירו, שרר, קורין – לנגר ווייס, 2002).

בנוסף, לאורך השנים נחקקו חוקים רבים ומגוונים שחוקקו בהקשר לעבודה סוציאלית אשר הטילו על העובדים הסוציאליים תפקידים מוגדרים כגון: חוק הנוער טיפול והשגחה- 1960, החוק למניעת אלימות במשפחה- 1991 והתיקון לחוק העונשין – הגנה על חסרי ישע – 1989, והרשימה עוד ארוכה (שפירו, שרר, קורין-לנגר ווייס, 2002). ההתפתחות החקיקתית הגיעה למצב בו קיימים עוד כשישים וחמישה חוקים ולצידם מאות תקנות והנחיות המטילים על העובדים הסוציאליים תפקידים ואחריות מקצועית בתחומים רבים ומגוונים (רוזנר וגולדשטיין, 2000). חוקים אלו הפכו את פעילותם של העובדים הסוציאליים כמכוונת יותר ויותר ע"י חוקים המכתיבים פעולות ספציפיות כלפי אוכלוסיות מוגדרות. לצד הרחבת הסמכויות החוקיות הפורמאליות, שיקול הדעת המקצועי צומצם והוגבל למסגרות משפטיות ומוגדרות.

בשנת 1996 נפל דבר במקצוע העבודה הסוציאלית בישראל: חוק חוק העובדים הסוציאליים המסדיר את העיסוק במקצוע. לחוק העובדים הסוציאליים נועדו מספר מטרות. מטרות אלה מופיעות בדברי החוק עצמו, והן: "מטרת חוק זה להסדיר את העיסוק במקצוע העבודה הסוציאלית לשם: 1. קידום רווחת הפרט והחברה בישראל תוך שמירה על כבוד האדם ועיקרון השוויון. 2. שמירה על רמה מקצועית והתנהגות הולמת של העוסקים במקצוע העבודה הסוציאלית" (חוק העובדים הסוציאליים תשנ"ו 1996). חוק העובדים הסוציאליים הביא לשינויים מהותיים רבים בעבודה הסוציאלית בישראל. ברם, לענייננו, הנקודה המרכזית היא כי העבודה הסוציאלית "מוסגרה" מבחינה מקצועית במסגרת משפטית פורמאלית, וכל עובד סוציאלי – בעבודתו היום יומית - כפוף כיום, להוראות החוק השונות. בכך למעשה, נוצרה קירבה יתרה בין העבודה הסוציאלית למסגרת החוקית הפורמלית.

תהליך הלגליזציה שעבר על מקצוע העבודה הסוציאלית בא לידי ביטוי לא רק בהסדרה המשפטית של המקצוע – בכלל, ובחקיקת חוק העובדים הסוציאליים - בפרט. ההתקרבות בין המשפט והעבודה הסוציאלית באה לידי ביטוי גם בכך שעם השנים, רבות מאופני העבודה ודרכי ההתערבות של העובדים הסוציאליים – לפחות אלה שבשירות הציבורי – עוגנו במסגרת פורמאלית ברמות שונות של הסדרים חוקיים מגוונים. ואכן, לאורך השנים התפקיד של עובדים סוציאליים במערכת המשפטית, והגורמים שמביאים את העובדים הסוציאליים ואת לקוחותיהם למגע עם מערכת החוק ובתי המשפט התרחב וגדל בצורה משמעותית עד כדי כך שתחומים נרחבים בעיסוק בעבודה סוציאלית מושפעים מהחוק ורוב העובדים הסוציאליים יכולים לצפות שתהיה להם נגיעה זו או אחרת עם מערכת בתי המשפט (Lunch & Brawely, 1994).

המציאות היא כיום היא כזו שלא ניתן אם כך להבין, להכיר או לפעול באופן מקצועי כיום כעובד סוציאלי, בלי להכיר ולשלוט במגוון רחב של הסדרים חוקיים, המעוגנים בחוקים, תקנות, חוזרי מנכ"ל, הוראות תע"ס ועוד. היקף פסקי הדין, וההלכות הפסוקות בתחום המשפט והעבודה הסוציאלית תפח במימדים משמעותיים, ורמת המעורבות של בתי המשפט בתחום הסוציאלי היא אדירה. עובדים סוציאליים מושפעים ונוגעים בחוק בכל פעולה שהם מבצעים ובכל תחום התמחות בו הם עוסקים, עובד סוציאלי אינו יכול להימנע ממגע עם החוק (Brayne, Martin & Carr, 2001).

כוח שני שהביא להתקרבות המשפט והעבודה הסוציאלית, היה הטרנספורמציה האידיאולוגית שעברה על שני המקצועות. עם בסוף המאה ה-19 וראשית המאה העשרים, שני המקצועות היו מעוגנים באידיאולוגיות סותרות: פוזיטיביזם פורמאלי המנותק ממוסר בעולם המשפט – מחד, ופטרנליזם ערכי המעוגן במוסר הנוהג בעולם העבודה הסוציאלית - מאידך ממחצית המאה העשרים ועד היום, עברו שני המקצועות מהפיכה

אידיאולוגית בעלת מאפיינים דומים: שני התחומים אימצו לעצמם שיח חברתי המבוסס על ערכי זכויות האדם, והמבקש להשתמש בידע המקצועי ככלי לשינוי חברתי והעצמת קבוצות חברתיות מוחלשות. את שורשי הטרנספורמציה הערכית שעברו עולמות המשפט והעבודה הסוציאלית, ניתן לזהות בשני מקורות שהיו זהים לעבודה הסוציאלית ולמשפט: הראשון - תנועת זכויות האדם והאזרח ו"שיח הזכויות"; והשני - התפיסה של חוק ועבודה סוציאלית ככלים לשינוי חברתי. ככל שהדבר נוגע למקור הראשון, הרי שמאז תום מלחמת העולם, ובעקבות הטרנדיה האנושית שהתרחשה בו, נוצר הצורך ביצירת אידיאולוגיה המקדשת את חירות היחיד, את הצורך בהגנה על זכויות היסוד שלו בתחומים הפוליטיים, אזרחיים, חברתיים ותרבותיים, על בסיס אוניברסאלי, שאינו תלוי זמן או מקום, ומעוגן במהות האנושית של האדם ככזה. לשיח הזכויות היה טבעי להשתלב בעולם המשפט. הוא משתלב היטב עם מהות החוק ככלי להסדרה ועיצוב חברתיים. החוק בהקשר זה מספק סטנדרטים הנחוצים לשמירה על הסדר החברתי ומביא לידי ביטוי את השליטה החברתית שנהפכה נחוצה מעצם השינוי שעברה החברה מחברה בה אנשים חיים כאינדיבידואליים אוטונומיים לחברה בה חיים האנשים בקבוצות (Brieland & Lemmon, 1977). החוק הינו אם כך חלק מהמערכת החברתית שמכילה בתוכה הנחות לגבי מהן "זכויות" ומהו "צדק" שמשרתים את המטרה של המדינה שבמסגרתה הוא קיים. תמיד נמצא אם כך בחברה גם כאלה המתנגדים לחוק, ומצויים במאבק על שינוי מתוך רצון לקבל "זכויות טובות יותר" ולהגדיר מחדש מהו "צדק" (Alcock & Harris, 1982).

לאור האמור לעיל, היה טבעי מאוד לעולם המשפט לאמץ תפיסת עולם של "הנדסה חברתית" ולראות בחוק ככלי יעיל ליצירת שינוי חברתי. סוציולוגים כדוגמת וובר ודורקהיים, שבאו מחוץ לעולם המשפט, הצליחו בתיאוריות הסוציולוגיות שפיתחו, להצביע על המימדים הסימבוליים והפונקציונאליים שהמשפט והחוק ממלאים בחברה האנושית (Cotterrell, 1992). מכאן הייתה קצרה הדרך ליצירת החיבורים והזיקות המצביעות כיצד החוק משקף - באופן פסיבי, ושותף - באופן אקטיבי, בתהליכים של מבנה חברתי משתנה. שהרי מבנה חברתי הוא לא רק תוצאה פשוטה של כוחות כלכליים אלא הינו תוצר המשלב בין כוחות פוליטיים לכוחות אידיאולוגיים הפועלים בחברה (Alcock & Harris, 1982).

החוק בהקשר זה משתלב עם תפיסה אידיאולוגית שניתן ל"עצב" את החברה באמצעות "הנדסה חברתית" (social engineering) (Alexander & W.Schmidt, 1996). מורכבות ההנדסה החברתית באמצעים משפטיים באה לידי ביטוי גם בעובדה שניתן לעשות שימוש בחוק ככלי לשינוי חברתי בדרכים שונות: צורה אחת ישירה ואילו השנייה עקיפה. הצורה העקיפה הינה שחוק מעצב את מבנים חברתיים שונים שכפועל יוצא

מכך יש להם השפעה ישירה על מבנה החברה, והצורה הישירה הינה חקיקת חוקים בנוגע לנושאים שונים בחברה. האבחנה בין שתי הצורות אינה כה חדה וברוב המקרים יהיה שילוב של שתי ההשפעות במקביל (Dror, 1970).

שיח הזכויות יצר שינוי עמוק לא רק בעולם המשפט אלא גם בערכי העבודה הסוציאלית. בעשורים האחרונים ניתן לזהות שינוי אידיאולוגי עמוק לכיוון של אימוץ ערכים המעוגנים בשיח הזכויות במסגרת העבודה הסוציאלית. ערכים כמו "העצמה" כמו כיבוד ה"אוטונומיה", ועוד – כולם הינם תוצרים של השתלטות שיח הזכויות על ערכי העבודה הסוציאלית (Reichert, 2003). יתרה מכך, כחלק מאימוץ שיח הזכויות, גם בתחום העבודה הסוציאלית גברה והלכה הנטייה לראות ביכולת המקצועית של העובד הסוציאלית להיות סוכן פעיל לשינוי חברתי. העבודה הסוציאלית מושתת על הרעיון המרכזי של שיפור חיי הפרט וכתוצאה מכך שיפור של המצב החברתי בו אנו חיים. העבודה הסוציאלית שואפת לפתח את אחריותו האישית של הפרט בניהול חייו, ואת שותפותו בקבלת ההחלטות החשובות הנוגעות לו. יש הרואים בעבודה הסוציאלית את אומנות מתן הסיוע לפרט תוך שיתוף פעולה עמו ובכדי להגיע עמו להישגים ולשיפור במגוון תחומי חיו (Compton & Galaway, 1994). העובד הסוציאלית נתפס כמי שתפקידו להרחיב את טווח האפשרויות של הפרט ושל החברה. העבודה הסוציאלית משרתת את אותם האנשים, שמערכות אחרות בחברה לא הצליחו לשרת. העבודה הסוציאלית מחויבת לשרת אוכלוסיות "מובסות" החיות בשולי החברה או נפלו בצידי הדרך (Germain & Gitterman, 1996., Hepworth, H. Roorey & Larsen, 2002; רוזנפלד, 1993). רוזנפלד (1993) טוען כי תפקידה של העבודה הסוציאלית הינו להתמקד והצטייד בדפוסי עבודה שישרתו את האוכלוסיות המובסות, אותן אוכלוסיות שגורמים אחרים בחברה לא יכולים או רוצים לשרת. כורזים (1978) מציין כי ניתן לראות בעובד הסוציאלית מתריע חברתי, כזה שמדווח מתריע ומונע את החרפתן והתפתחותן של בעיות חברתיות.

עמדות עובדים סוציאליים כלפי החוק

הדרך לחקור ולמדוד את הקשר בין העבודה הסוציאלית ובין המשפט, הינה מגוונת. ניתן להעלות על הדעת בהקשר זה שיטות ומתודולוגיות מחקר רבות. אחת הדרכים לחקור את הזיקה והקשר בין העבודה הסוציאלית ובין המשפט היא באמצעות חקר עמדות. במחקר מסוג זה נשאלים אנשים בנוגע לעמדותיהם במימדים שונים של החוק ודרך ניתוח תשובותיהם מסיקים מסקנות בנוגע לחוק והשפעתו. נפרט להלן בקצרה את הרלבנטיות של חקר עמדות למחקר זה.

חוקרים מנסים להבין עמדות במטרה לנבא על פיהן התנהגות חברתית פעילה, או לחילופין להביא באמצעותן לשינוי התנהגות. עמדה הינה נטייה פסיכולוגית שמובעת ע"י הערכה של מימדים שונים משלם כלשהו, כשלגבי כל מימד ישנה הערכה חיובית או שלילית (Eagly & Chaiken, 1998). במ (Bem, 1970) הגדיר את מושג העמדה כתיאור עצמי של הפרט על רגשותיו החיוביים או השליליים כלפי היבט מוכר בסביבתו. עמדה לעיתים נתפסת כתפיסה המארגנת ומשפיעה בדרך ישירה או עקיפה, פסיבית או דינאמית על תגובות הפרט הן כלפי עצמו והן כלפי מצבים אליהם הוא מתייחס (Allport, 1935). חשיבות נושא העמדה נובע מכך שלעמדות נודעת, בין היתר, גם השפעה חזקה על ההתנהגות והן יכולות אף לנבא במגוון מצבים (גרין, 1995; Millar & Tesser, 1989; Sherif & Sherif, 1967).

סקירת הספרות העוסקת בעמדות העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט מבטאת בסופו של דבר את יחסי הכוחות בין הכוחות ה"מרחיקים" ובין הכוחות ה"מקרבים". עד היום, עיקר הממצאים שיקפו את עליונותם של הכוחות ה"מרחיקים" לפיהם בקרב העובדים הסוציאליים רווחת גישה של הסתייגות מכל הקשור בלימוד הבסיס החוקי לפעולתם, ומשימוש שיטתי בבסיס זה להשגת מטרות המקצוע (שניט, 1988; Brennan & Khinduka, 1971; Fogelson, 1970; Katz, 1961; Senna, 1975). העובד הסוציאלי נוטה לתפוס את החוק כבלם על דרך הפעולה המקצועית היעילה (שניט, 1988). החוק נתפס כמעמסה והעובד הסוציאלי סבור לעיתים כי החוק קיים במטרה לסכל את ניסיונותיו לשפר את מציאות חייו של לקוחותיו (Fogelson, 1970). מערכת המשפט מתוארת על-ידי עובדים סוציאליים כסמכותית, כשופטת וכמגבילה והעובדים הסוציאליים לרוב נרתעים ממעורבותה (Brennan & Khinduka, 1971). העובדים הסוציאליים חשים שהם יודעים מעט מאוד אודות המערכת המשפטית ומביעים חשש שעם כניסת החוק לתחום פעולתם, הם יאלצו להתפשר על ערכי העבודה הסוציאלית (Brayne, Martin & Carr, 2001). נראה אם כן, כי לגבי מרבית העובדים הסוציאליים ניתן לומר כי עמדתם כלפי מערכת החוק והמשפט אינה אוהדת. שניט (1988) מזהיר כי גישה של ניכור, חוסר-אמון וחרדה, שמפתחים עובדים סוציאליים כלפי המערכת המשפטית וסדרי עבודתה, וכלפי עורכי הדין, פוגעת בכושרם של העובדים הסוציאליים לפתור בעיות כשמעורבות בתי המשפט היא מחויבת המציאות.

חשש העובדים הסוציאליים מפגיעה בחופש הפעולה המקצועי השמור להם מוביל להסתייגות ממערכת המשפט. חוסר הידע בו לוקים העובדים הסוציאליים באשר למערכת המשפט מוביל להירתעות והחשש מפגיעה בערכים ובאידיאולוגיה של העבודה הסוציאלית מובילים לקונפליקטים רבים. רכישת ידע על

דרך הפעולה של המערכת המשפטית בעניינים שנדרשת מעורבותה בפתרון בעיות, תסייע לעובד הסוציאלי להתמודד עם הקשיים ולעיתים אף לרתום את המערכת לקידום מטרותיו בטיפול (שניט, 1988).

2. המחקר

המטרה

לאור סקירת ספרות זו נראה כי העבודה הסוציאלית והמשפט עברו בשנים האחרונות תהליך מתמשך של התקרבות בין מקצועית. כיום עובד סוציאלי אינו יכול להימנע מלהימצא במגע עם המערכת המשפטית והחוקית. מלכתחילה נראה כי הכוחות המרחיקים שלטו בכיפה. יחד עם זאת, לאור השינויים האידיאולוגיים, המבניים והחברתיים שהתחוללו בתחום המשפט והעבודה הסוציאלית, ייתכן מאוד כי דווקא הכוחות המקרבים יבואו כיום יותר לידי ביטוי. מעניין לציין כי הגם שהתפתחות הכוחות ה"מקרבים" זכו לתיאור ומחקר בספרות המקצועית – עד היום לא נערכו מחקרים עדכניים ביחס לעמדות של עובדים סוציאליים כלפי המשפט והחוק, ולא נבחנה השאלה עד כמה השינויים האידיאולוגיים והחוקיים שהתחוללו בישראל (כגון חקיקת חוק העובדים הסוציאליים) הביאו גם לשינוי בעמדות של העובדים הסוציאליים כלפי המשפט בכללותו. מטרת מחקר זה תהא אם כך לבחון את עמדות העובדים הסוציאליים בישראל כלפי החוק בישראל, לאור השינויים שהתחוללו ביחסי המשפט והעבודה הסוציאלית בעשור האחרון. השערת המחקר הכללית הינה כי בעקבות התגברות הכוחות המחברים, לעובדים סוציאליים בישראל תהינה עמדות חיוביות בהקשרים תוכניים שונים כלפי החוק.

המדגם

המחקר נעשה בשיטה של מחקר כמותני. אוכלוסיית המדגם מנתה 202 עובדים סוציאליים והתבססה על מדגם נוחות. המדגם הורכב משני חלקים. חלק אחד כלל עובדים סוציאליים מלשכות רווחה ושירותים סוציאליים שונים באזור הצפון (n=95; 48%), ואילו החלק האחר מורכב מעובדים סוציאליים הלומדים לתואר שני באוניברסיטת חיפה (n=107; 52%). המדגם הורכב בצורה זו על מנת להגדיל את מספר המשתתפים במחקר במטרה להגדיל את מהימנות התוצאות.

[טבלה 1 באה כאן לערך]

מטבלה 1 עולה כי כמעט מחצית מהמדגם (45%) נמצאת בקבוצת הגיל 30-39, 87.6% מהמדגם הינה נשים ורובם ילידי הארץ (86.6%) בעלי לאום יהודי (87.9%). בהשוואה בין שתי אוכלוסיות המדגם נראה כי יש הבדל משמעותי במשתנה הגיל בקטגוריה של 20-29 באוכלוסיית הסטודנטים לתואר שני 37.9% מתוך

האוכלוסייה נמצאים בקטגורית גיל זו, לעומת 2.1% מתוך אוכלוסיית הנבדקים שאינם סטודנטים לתואר שני. בהשוואה לחדת הסוציו-דמוגרפיה של כלל העובדים הסוציאליים בישראל לפי מחקר של בר-צורי (2003), המדגם משקף באופן כללי את כלל העובדים הסוציאליים בישראל. בהיבטים הבאים נמצא דמיון בין תוצאות המחקר הנוכחי לבין מחקרה של בר-צורי: נמצא כי 89% מבין העוסקים בעבודה סוציאלית הינם נשים, הגיל הממוצע הינו 40.2 ורובם המכריע של העוסקים במקצוע הינם בעלי לאום יהודי (95.8%).

בכל הנוגע לנתוני הרקע הסוציו-דמוגרפיים האחרים, הרי שרובה המכריע של אוכלוסיית המדגם הועסק במגזר הממשלתי (62.6%). תוצאות אלה עולות בקנה אחד עם תוצאות מחקר בנוגע למאפייני תעסוקה של עובדים סוציאליים (בר-צורי, 2003). מבחינת הבדל בין שתי אוכלוסיות המדגם (עובדי לשכות הרווחה ועוסיים תלמידי תואר שני) נמצא כי ההבדל הגדול ביותר מבחינת מקום העבודה מצוי במקום עבודה פרטי שבו עובדים 21.6% מהסטודנטים לעומת 6.3% מהלא סטודנטים. בנושא תחום ההתמחות עולה כי ישנן שתי קבוצות עיקריות: קבוצה אחת הינה תחום ההתמחות של ילדים ונוער (27.1%) והקבוצה השנייה הינה תחום התמחות של משפחה (24.0%). בנוסף עולה כי כ-70% מהנבדקים עובדים במקצוע עד 14 שנים.

כלי מחקר

הנתונים נאספו בשיטה של שאלון מובנה המורכב משאלות סגורות. השאלון עליו התבסס המחקר הינו שאלון עמדות שחובר במיוחד לצורכי מחקר זה. השאלון כולל שלושה חלקים: הראשון כולל שאלון עמדות, השני הינו שאלון רצייה חברתית והשלישי שאלון דמוגרפיה. שאלון העמדות היה בנוי מעשרים וחמשה היגדים הנוגעים להיבטים שונים המתייחסים לעמדות של עובדים סוציאליים כלפי החוק. חלק זה הורכב הן משאלות שחוברו במיוחד לצורכי מחקר זה, והן משאלות שנלקחו מתוך שאלון של רייס (Rice, 1977) שבדק שינוי עמדות בקרב אסירים ועובדים סוציאליים בבתי כלא מקומיים. משאלון זה נלקחו ההיגדים המתייחסים לעמדות כלליות כלפי החוק. שאר השאלות שמרכיבות את השאלון מבוססות על סקירת הספרות ועל התמות המרכזיות שעלו ממנה. נושא ראשון שעלה הוא האם לאור ההתקרבות שישנה בין עולם החוק והמשפט לבין העבודה הסוציאלית יש ביטוי לכך גם בתחום ההכשרה, ומתוך זה נגזר עולם התוכן הראשון "מקום החוק בהכשרה" וכן הנושא השני של "ידע והיכרות עם החוק". מסקירת הכוחות המקרבים והמרחיקים בין עבודה סוציאלית וחוק ומשפט לאורך השנים נגזרו שלושה עולמות תוכן: "זיקה בין חוק ועוסיים", "עמדות כלפי בימ"ש ויחסו לעוסיים" ו"עמדות כלליות כלפי החוק". בסקירת הספרות ישנה סקירה לתהליך הלגליזציה של העבודה הסוציאלית והשפעת החוק על המקצוע. מנושא זה נגזרו שני עולמות תוכן נוספים: "השפעת החוק על קבוצות חלשות" ו"השפעת החוק על העוסיים בשטח".

הנבדקים התבקשו לדרג את מידת הסכמתם על כל היגד על סולם ליקרט בן 5 דרגות: 1- מאוד לא מסכים/מה, 2- לא מסכים/מה, 3- אדיש/ה, 4- מסכים/מסכימה, 5- מאוד מסכים/מה. במחקר עצמו כל נבדק יקבל ציון ממוצע בכל אחד מעולמות התוכן על פי ממוצע התשובות מאותו עולם תוכן. לשם בחינת התוקף של השאלון הוא הועבר לתיקוף ע"י שופטים-מומחים. השאלון הועבר לחמישה מומחים בתחום של עבודה סוציאלית וחוק על מנת לבחון האם השאלון אכן בודק עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק. בעקבות הערותיהם הוכנסו שינויים ספורים במבנה השאלון. לשם בחינת מהימנות השאלון הועבר פיילוט לכ-15 סטודנטים. המהימנות חושבה באמצעות אלפא של קרונבך. על סמך מהימנות זו הועבר שאלון המחקר. מהימנות המחקר הינה $\alpha = 0.68$.

חלק שני- שאלון רצייה חברתית: חלק זה הורכב משמונה פריטים המתייחסים למידת הרצייה החברתית של הנבדק. השימוש במונח רצייה חברתית משמעו שמי שיש לו רצייה חברתית גבוהה יינטה לענות בשאלון תשובות שהוא מניח שהבודק מקווה להשיג בעזרת המחקר הנוכחי. כלומר אם הנבדק מניח כי כוונת החוקר להוכיח כי עמדות העוסיים כלפי החוק הן חיוביות הוא יינטה לבחור דירוגים גבוהים בשאלון ולהיפך. חלק זה הוכנס על מנת לנטרל משתנה מתערב שיכול להטות את תוצאות המחקר. השאלון מבוסס על שאלון שפיתחו קראון ומארלו (Crowne & Marlowe, 1964) וכן על הנוסח העברי של בן צור (Ben Zur, 2002). ביחס לכל אמירה הנבדק יכול לענות או נכון או לא נכון. נעשה היפוך דירוגים בפריטים הבאים: 1, 3, 7, 8. ציון השאלון מורכב מסכום התשובות בכיוון רצייה חברתית גבוהה. לבדיקת הקשר בין ציון הרצייה החברתית לבין חלק העמדות בשאלון נערך מבחן פירסון למעט עמדה אחת, (עמדה מס' 1, שגם בה מידת הקשר שנמצא היתה חלשה ביותר [$r_p=0.214, p<0.001$]) לא נמצא קשר מובהק בין הרצייה החברתית ובין ממצאי המחקר, ולפיכך נמצא כי למשתנה מתערב פוטנציאלי זה לא הייתה השפעה על תוצאות המחקר.

חלק שלישי- שאלון סוציו- דמוגרפי: חלק זה כולל משתנים כגון: גיל, ארץ לידה, מין, לאום, שנות וותק, מקום עבודה וכו'. תיאור הממצאים התיאוריים של חלק זה בשאלון תוארו בטבלאות 1, 2 ו-3 בתיאור המדגם לעיל. בסוף חלק זה הוספו שלוש שאלות כלליות הנוגעות למידת החשיפה של העוסיים לחוק ומשפט בעבודתם: האם יש יועץ משפטי במקום העבודה, האם הוגשה נגדך תביעה משפטית במסגרת עבודתך כעו"ס, האם יצא לך להופיע בבית משפט במסגרת עבודתך. הממצאים התיאוריים של חלק זה מופיעים בטבלה 2 להלן.

[טבלה 2 מוצגת כאן לערך]

מטבלה 2 עולה כי ברוב מקומות העבודה יש יועץ משפטי (57.4%) וכן שנגד רובם המכריע של משתתפי המחקר לא הוגשה תביעה משפטית במסגרת עבודתם (98.5%). למרבית מאוכלוסיית המחקר לא יצא להופיע בבית משפט (40.2%) או שיצא להופיע מעט (35.2%).

הליך ועיבוד נתונים

השאלונים הופצו בצורה ידנית לאוכלוסיית העובדים הסוציאליים. כל משתתף קיבל שאלון המורכב מארבעה דפים: דף ראשון תדריך למילוי השאלון, דף שני שאלון עמדות, דף שלישי שאלון רצייה חברתית ודף רביעי שאלון סוציו-דמוגרפי. בבניית הליך המחקר נעשה ניסיון לבנות הליך שישמור על השתתפות חופשית לחלוטין וכן על אנונימיות מלאה של משתתפי המחקר. הנתונים עובדו באמצעות תוכנת SPSS תוך שימוש בשיטות סטטיסטיות המקובלות בתחומי מדעי החברה. שיטות אלה כללו הצגת שכיחויות של תשובות, חישוב מדדי מרכז ופיזור (ממוצעים וסטיות תקן), ניתוחי קורלציות, עריכת מבחני t וניתוחי שונות (מבחני F).

3. ממצאים

3.1 הקשר בין המשתנה התלוי "ציון כללי" לבין המשתנים הבלתי תלויים

בשלב הראשון של ניתוח הממצאים, ניתן לכל משתתף "ציון" כללי אודות העמדה הכללית כלפי החוק. לשם קביעת ה"ציון" הכללי נעשה היפוך ציון לעמדות שביטאו עמדות שליליות כלפי החוק, באופן שהציון הכולל משקף עמדה כללית – חיובית או שלילית – כלפי החוק בכללותו. בניתוח זה ממוצע הציון הכללי של כלל הנבדקים בשאלון הינו 3.39 וסטיית התקן הינה 0.33. משמעות ציון זה היא כי באופן כללי – עמדתם של העובדים הסוציאליים רואה את החוק יותר באופן חיובי מאשר באופן שלילי. בשלב השני, נעשה ניתוח של בחינת הקשרים הסטטיסטיים בין משתני רקע סוציו-דמוגרפיים ובין הציון הכללי של העמדות כלפי החוק. הממצאים (באמצעות מתאמי ספירמן) הצביעו על קשרים חיוביים חלשים מובהקים בין הציון הכללי לשני משתנים סוציו-דמוגרפיים מרכזיים: גיל (0.205) ושנות וותק (0.25). כלומר, שככל שגיל הנבדק יותר גבוה כך הציון הכללי שלו יהיה יותר חיובי (כלומר יותר גבוה), וכן ככל שלנבדק יש יותר שנות וותק הציון הכללי שלו יהיה יותר גבוה. בכל הנוגע לקשרים בין הציון הכללי ובין מאפיינים של מקום העבודה - לבדיקת הקשר בין הציון הכללי בשאלון לבין מקום העבודה נערך ניתוח שונות חד גורמי בין נבדקי מסוג ANOVA.

בניתוח זה נמצא כי ישנה השפעה מובהקת למקום העבודה על הציון הכללי $[F_{(4,196)}=2.55, p<0.04]$. לבחינת מקור המובהקות נערך ניתוח Post-hoc מסוג Scheffe ונמצאו הבדלים בציון הכללי בין נבדקים שעובדים במקומות ממשלתיים לבין נבדקים שלא עובדים וכן נמצאו הבדלים בין נבדקים העובדים במקומות פרטיים בין נבדקים שלא עובדים. ממוצע התשובות הכללי של העובדים במקומות ממשלתיים $(\bar{X}=3.44)$. בכל הנוגע לקשרים בין הציון הכללי ובין יתר משתני הרקע הסוציו-דמוגרפיים, לא נמצאו הבדלים מובהקים בקשר בין הציון הכללי למשתנים הבאים: ארץ לידה, מין, לאום, או תחום התמחות והיות המשתתף/ת סטודנט/ית לתואר שני.

לבסוף, בכל הנוגע לקשרים בין הציון הכללי ובין מאפייני ה"חשיפה" לעולם המשפט – המשתנה היחיד שנמצא קשר מובהק כלפיו הוא המשתנה "האם יצא לך להופיע בבית משפט". נערך מבחן ספירמן על מנת לחשב קשר זה ונמצא כי קיים קשר חיובי בין ההופעה בבתי משפט ובין העמדה הכללית כלפי החוק $[r_s=0.18, p<0.01]$ במובן זה שככל שנבדק הופיע יותר בבתי המשפט עמדתו כלפי החוק חיובית יותר. בשני המשתנים הנוספים של: "האם יש במקום עבודתך יועץ משפטי" ו"האם הוגשה נגדך תביעה במסגרת עבודתך" לא נמצאו הבדלים מובהקים.

3.2 קשרים בין המשתנה התלוי "עולמות התוכן השונים" למשתנים הבלתי תלויים

לאחר שניתחנו את הממצאים בהקשר של הציון הכללי, עברנו לניתוח סטטיסטי נפרד של כל אחת מקבוצות התוכן בפני עצמה. שוב, כמו בתת-הפרק הקודם, לכל קבוצת תוכן ניתן ציון ממוצע בפני עצמו, ולאחר מכן נעשו ניתוחי הקשרים בין נתוני רקע סוציו-דמוגרפיים ובין כל קבוצת תוכן, אשר מוצגים בטבלה 3.

[טבלה 3 באה כאן לערך]

מטבלה 3 עולה כי הממוצע הגבוה ביותר התקבל בעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה", כלומר, העובדים הסוציאליים מסכימים ברמה הגבוהה ביותר עם העמדה לפיה יש מקום וראוי ללמד את עולם המשפט לעובדים סוציאליים. מהצד השני של הסקאלה, הממוצע הנמוך ביותר התקבל בעולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעוסי"ם". כלומר, מסתבר כי עמדות העובדים הסוציאליים כלפי מערכת בתי המשפט והשופטים הן, באופן יחסי, השליליות ביותר מבין עולמות התוכן. סטיית התקן הגבוהה ביותר התקבלה בעולם התוכן של "השפעת החוק על העבודה בשטח".

במטרה לבדוק האם לגיל הנבדק ולוותק שיש לנבדק ישנה השפעה על עמדותיהם בכל אחת מקבוצות עולמות התוכן חושב מדד ספירמן לבחינת הקשר בין המשתנים השונים ומידת השפעתם. ממצאי המחקר העלו

כי נמצאו קשרים חיוביים חלשים מובהקים בין המשתנה גיל לבין עולמות התוכן הבאים: "השפעת החוק על הקבוצות החלשות" (0.190), "עמדות כלליות כלפי החוק" (0.217), ו"זיקה בין חוק ועו"ס" (0.200). כך שככל שגיל הנבדק גבוה יותר כך תהיינה עמדותיו בכל אחד מעולמות התוכן שצוינו חיוביות יותר. בנוסף עלה מן הממצאים כי נמצאו קשרים חיוביים חלשים מובהקים בין וותק לבין עולמות התוכן הבאים: "ידע והיכרות עם החוק" (0.253), "השפעת החוק על הקבוצות החלשות" (0.276), "עמדות כלליות כלפי החוק" (0.227), "השפעת החוק על העו"ס בשטח" (0.172), ו"זיקה בין העו"ס לבין החוק" (0.189). במילים אחרות, ככל שלנבדק היו יותר שנות ותק כך גם עמדותיו בעולמות התוכן שצוינו היו חיוביות יותר. מצד שני, נמצא כי יש קשר שלילי חלש מובהק בין וותק לבין עולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעוסי"ס", כך שככל שלנבדק יש יותר שנות וותק כך תהיינה עמדותיו בעולם תוכן זה פחות חיוביות. לבחינת הקשר בין עולמות התוכן לבין יתר המשתנים, כלומר, ארץ לידה, מין ולאום נערך מבחן t ולא נמצא קשר מובהק.

בכל הנוגע לממצאים ביחס לקשר בין עולמות התוכן והמשתנים של "מקום העבודה" ו"תחום ההתמחות" נמצאו הממצאים הבאים: נמצא קשר חיובי בין "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעוסי"ס" לבין תחום ההתמחות. לבחינת מקור המובהקות נערך מבחן Post-hoc מסוג Sheffe ונמצא כי ישנם הבדלים בין תחום התמחות קשישים לתחום התמחות נוער/ ילדים, כך שממוצע התשובות של "קשישים" ($\bar{X} = 3.03$) גבוה ממוצע התשובות של ילדים ונוער ($\bar{X} = 2.59$). כמו כן מצאו הבדלים בין תחום ההתמחות קשישים לתחום התמחות ההתמכרויות, כך שממוצע התשובות של "קשישים" ($\bar{X} = 3.03$) גבוה ממוצע התשובות של "התמכרויות" ($\bar{X} = 2.57$). כלומר עמדותיהם של עוסי"ס מתחום התמחות קשישים בעולם התוכן "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעוסי"ס" חיוביות יותר מעוסי"ס מתחום התמחות של ילדים ונוער, וכן כן הן חיוביות יותר מעוסי"ס מתחום התמחות.

בנוסף נמצא כי יש קשר חיובי מובהק בין "ידע והיכרות עם החוק" לבין מקום עבודה. לבחינת מקור המובהקות נערך ניתוח Post-hoc מסוג Sheffe ונמצא כי ישנם הבדלים בין נבדקים שלא עובדים בכלל לבין נבדקים שעובדים במקומות ממשלתיים, כך שממוצע התשובות של "לא עובד" ($\bar{X} = 2.15$) נמוך ממוצע התשובות של "ממשלתי" ($\bar{X} = 3.21$). כך שנבדקים שעובדים במקומות ממשלתיים יש להם עמדות חיוביות יותר בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" יחסית לנבדקים שלא עובדים בכלל. בשאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

לבסוף, בניסיון למצוא קשרים בין השאלות הקשורות ל"חשיפה למשפט" ובין עולמות התוכן השונים, נמצא קשר מובהק בין עולם התוכן "ידע והיכרות עם החוק" לבין "האם במקום עבודתך יש יועץ משפטי"

$(t=1/92)$, ו"האם הוגשה נגדך תביעה" ($t=2.22$). כלומר מי שבמקום עבודתו יש יועץ משפטי עמדותיו בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" חיוביות יותר, וכן מי שהוגשה נגדו תביעה גם כן עמדותיו בעולם תוכן זה תהיינה חיוביות יותר. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

3.3 קשרים בין המשתנים התלויים לבין עצמם

בחלק האחרון של בדיקת הממצאים נערכה בחינה של הקשרים בין המשתנים התלויים לבין עצמם. בכדי לבדוק כיצד כל עולם תוכן מושפע ומשפיע על עולמות התוכן האחרים נערך מבחן פירסון. בחינה זו איפשרה לנו מהם עולמות התוכן שיש ביניהם זיקה וכיצד עמדות הנבדק בעולם תוכן אחד מושפעות מעמדותיו בעולם תוכן אחר. הממצאים מפורטים בטבלה 4 להלן.

[טבלה 4 באה כאן לערך]

מטבלה 4 עולה כי בין עולם התוכן "מקום החוק בהכשרה" לבין עולמות התוכן הבאים נמצאו קשרים חיוביים בינוניים מובהקים: זיקה בין חוק ועו"ס, השפעת החוק על העו"ס בשטח, עמדות כלליות כלפי החוק, השפעת החוק על קבוצות חלשות. כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות בעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה" יהיו לו עמדות חיוביות בעולמות התוכן שנמצא כי יש להם קשר חיובי עם עולם תוכן זה. בנוסף נמצא קשר שלילי חלש מובהק עם עולם התוכן של ידע והיכרות עם החוק, כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות בעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה" יהיו לו עמדות שליליות יותר בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" ולהיפך. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

בין עולם התוכן "ידע והיכרות עם החוק" לבין עולמות התוכן הבאים נמצא כי יש קשר חיובי בינוני מובהק עם: השפעת החוק על קבוצות חלשות ועמדות כלליות כלפי החוק. כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" יהיו לו עמדות חיוביות יותר בעולמות התוכן שנמצא כי יש להם קשר חיובי עם עולם תוכן זה. בנוסף נמצא קשר שלילי עם עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעוסי"ם, כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות ב"ידע והיכרות עם החוק" עמדותיו בעולם התוכן של "עמדות כלפי בימ"ש ויחסו לעוסי"ם" תהיינה שליליות יותר ולהיפך. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

בין עולם התוכן "השפעת החוק על קבוצות חלשות" לבין עולמות התוכן הבאים נמצא כי יש קשרים חיוביים בינוניים מובהקים עם: עמדות כלליות כלפי החוק וזיקה בין חוק ועו"ס. כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות בעולם התוכן של "השפעת החוק על קבוצות חלשות" יהיו לו עמדות חיוביות יותר בעולמות התוכן שנמצא כי יש להם קשר חיובי עם עולם תוכן זה. בנוסף נמצא קשר שלילי חלש עם עמדות כלפי בית המשפט

ויחסו לעו"ס, כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות ב"השפעת החוק על קבוצות חלשות" עמדותיו בעולם התוכן של "עמדות כלפי בימ"ש ויחסו לעוסי"ס" תהיינה שליליות יותר ולהיפך. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים. בין עולם התוכן "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעו"ס" לבין עולמות התוכן הבאים נמצא קשר שלילי בינוני מובהק עם: עמדות כלליות כלפי החוק, זיקה בין חוק ועו"ס. כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות בעולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעו"ס" תהיינה לו עמדות שליליות יותר בעולמות התוכן שנמצא כי יש קשר איתן. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

לבסוף, בין עולם התוכן "עמדות כלליות כלפי החוק" נמצא קשר חיובי בינוני מובהק עם "זיקה בין חוק ועו"ס". כלומר מי שיש לו עמדות חיוביות בעולם התוכן של "עמדות כלליות כלפי החוק" יהיו לו עמדות חיוביות גם בעולם התוכן של "זיקה בין חוק ועו"ס". שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

דין

מטרת מחקר זה הייתה לבחון עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט. כאמור נושא זה טרם נחקר ולא נמצאו מחקרים העוסקים בנושא. בסקירת הספרות נראה כי ישנם כוחות "מקרבים" וכוחות "מרחיקים" בין שתי הפרופסיות וכי בשנים האחרונות המגמה נוטה לעבר הכוחות ה"מקרבים". באופן כללי ניתן לומר כי תוצאות המחקר אוששו את ההשערה, ואכן עמדותיהם של העובדים הסוציאליים כלפי חוק ומשפט הן חיוביות, וכי ככל הנראה ובהשוואה לטענות שנשמעו בספרות בעבר נראה שחלה התקרבות בין שתי הפרופסיות בשנים האחרונות.

מהניתוח המעמיק יותר לפי עולמות התוכן המרכיבים את הציון הכללי נראה כי עולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה" קיבל את הציון הגבוה ביותר. מכך אנו למדים כי העובדים הסוציאליים חשים וחושבים כי יש צורך להרחיב את הלימוד בתחומים אלה ולחזק את הכוחות ה"מקרבים". דבר זה נוגד מחקרים שנעשו בעבר ונסקרו בסקירת הספרות שטוענים כי העובדים הסוציאליים מסתייגים מלימוד החוק והמשפט (שניט, 1988; Senna, 1975; Katz, 1961; Fogelson, 1970; Brennan & Khinduka, 1972). חיזוק או גיבוי לממצא זה ניתן לראות בסקירת הספרות שציינה כי עבודתו של העו"ס כיום מושפעת ומונחת כמעט בכל פעולה מהחוק והמשפט בפרט, וככלל ניתן לומר שתהליך הפרופסיונאליזציה שעברה העבודה הסוציאלית גורם לה להיות יותר מושפעת מהחוק וכפופה להוראות כפי שהן כתובות בחוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996. מתוצאות המחקר הנוכחי נראה כי העובדים הסוציאליים חשים דבר זה ומרגישים שיש צורך להגביר את לימודי החוק. ממצאים אלה גם מתיישבים עם ממצאי מחקר דומה שנערך ביחס לעמדות עובדים סוציאליים כלפי חוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996 באופן ספציפי – שגם שם, במדגם

של 337 עובדים סוציאליים נמצאה תמיכה ועמדות חיוביות כלפי הרגולציה החוקית ו"הלגליזציה" של העבודה הסוציאלית (Doron, Rosner & Karpel, 2006).

מנגד עולם התוכן של "עמדות כלפי בימ"ש ויחסו לעוסי"ם" קיבל את הציון הנמוך ביותר דבר שמראה שעדיין למרות התחזקות הכוחות ה"מקרבים" עדיין ישנה נוכחות גם לכוחות ה"מרחיקים" ולתחושה שישנו פער בין שני המקצועות לפחות בהקשר האדוורסרי, הלעומתני, שלו. התחושה בקרב העוסי"ם שהתקבלה ממחקר זה הינה כי קודם כל בבימ"ש לא תופסים אותם בעין חיובית בתור אנשי מקצוע, וכן שדרך עבודתם של בתי המשפט השופטים ועורכי הדין אינה מספקת ולא תמיד בהכרח "הצדק יוצא לאור". ניתן לראות למגמה זו חיזוק בסקירת הספרות מדבריו של מילר (Miller, 1980) שטען כי העובדים הסוציאליים מפחדים מהחוק ולא אוהבים אותו ולעיתים רואים בו גורם מפריע לעבודתם. בנוסף ממצא זה מקבל חיזוק ממחקרים שנעשו עד היום בנוגע לעמדות של עובדים סוציאליים כלפי מערכת החוק והמשפט שגם בהם נמצא כי עמדותיהם אינן חיוביות. למרות ההתקרבות האידיאולוגית שמתרחשת בשנים האחרונות בין מקצוע העבודה הסוציאלית והמשפט עדיין לכאורה ישנם גורמים בסיסיים שגורמים לרתיעה וחשש מבתי המשפט. חיזוק לטענה זו נמצא לאחרונה גם אצל טיילור (Taylor, 2006) שטוענת כי עדיין יש מתח בין עו"ד ועו"ס בגלל הבדלים בסיסיים בתרבות המקצועית ובתפיסות המנחות את שני המקצועות. היא טוענת כי עו"ד ועו"ס משתפים הרבה פעמים פעולה במטרה לעזור לאוכלוסיות נזקקות להגיע למשאבים בחברה, אולם בין שני המקצועות קיים קונפליקט תמידי שמאופיין בניגוד תפקידים, חובות מקצועיות שונות ומחויבויות אתיות שונות.

נראה לכאורה מעיון בתוצאות כי ישנה סתירה בין ממצאי המחקר. מצד אחד נמצא כי עמדותיהם של העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט הן חיוביות ואילו מצד שני נמצא כי עמדותיהם כלפי בית המשפט ויחסו לעוסי"ם הן נמוכות ואף ניתן לומר שליליות. ניתן להסביר ממצאים אלו ע"י כך שעובדים סוציאליים רואים בבתי המשפט כלי ואמצעי שמכריע את עבודתם ולא תמיד יושב איתם בכפיפה אחת, ואילו מנגד התפיסה של החוק היא יותר של כלי מקצועי שבא להנחות את העבודה ולתת מענים לאוכלוסיה הנזקקת. הסבר אחר נעוץ בעובדה שככל הנראה רוב העובדים הסוציאליים פשוט לא מכירים מספיק את ההיבט של בתי המשפט. ניתן ללמוד זאת מן הממצא שככל שעו"ס מופיע יותר בבתי המשפט עמדותיו חיוביות יותר.

מבחינת ההקשרים בין עולמות התוכן נמצא כי יש קשר מובהק חיובי בין מקום החוק בהכשרה ל: "השפעת החוק על קבוצות חלשות, עמדות כלליות, השפעת החוק על העו"ס בשטח וזיקה בין העו"ס לחוק ולמשפט. כלומר ככל שהחוק יקבל יותר מקום בהכשרה של העובדים הסוציאליים כך תגדל השפעת החוק על עבודתו של העו"ס ותגדל הקרבה בין שתי הפרופסיות. בסקירת הספרות נטען כי עו"ס טוב הוא מי ששולט

ומכיר את החוקים דבר זה מקבל חיזוק בממצאים ואף נראה כי העובדים הסוציאליים חשים כי יותר היכרות עם החוק תשפר את עבודתם. בממצאים נמצא כי ככל שהעמדות חיוביות יותר בנושא של ידע והיכרות עם החוק כך העמדות ב: השפעה על קבוצות חלשות ועמדות כלליות היא חיובית יותר, ממצא נוסף שמחזק את הטענה הנ"ל. ממצא זה מביא לידי ביטוי את מטרות החוק והגדרות החוק שחוק הינו כלי להסדרה ועיצוב חברתי והוא משמש לשמירה על הסדר הציבורי, וכן הוא מהווה לעיתים פתרון לבעיות חברתיות ומכיל בחובו הגדרות לשני מושגים: זכויות וצדק (Brieland & Lemmon, 1977, Braye & Preston-Shoot, 1997, Alcock & Harris, 1982, Cotterrell, 1992). נראה כי אכן מטרות החוק באות לידי ביטוי בתוצאות המחקר וכי העובדים הסוציאליים חשים כי לחוק ישנה השפעה הן על עבודתם והן על האוכלוסיות שהם משרתים.

נראה כי ככל שהעובדים הסוציאליים חשים כי לחוק ישנה יותר השפעה על ציבור הלקוחות שלהם הזיקה בין העבודה הסוציאלית והחוק גדלה. גם כאן, ממצא זה מקבל חיזוק מסקירת הספרות שבה נטען כי ישנה התקרבות אידיאולוגית בין שני המקצועות וכי שניהם עוסקים היום בזכויות אדם ושניהם כלים לקידום זכויות אלה ולקידום של שינוי חברתי.

סיכום והמלצות

מצד אחד, ממצאי המחקר מעניקים זווית מבט חיובית בכל הנוגע להתפתחות הקיימת, והפוטנציאלית, בין העבודה הסוציאלית ובין החוק והמשפט. ככל שהדברים נוגעים לזיקות ההדדיות שבין העבודה הסוציאלית והמשפט, הרי שמעורבות המדינה, האקדמיה והאיגודים המקצועיים בנושא המדיניות ההכשרה והיחסים שבין הפרופסיות יכול להביא לשינוי הדפוסים הקיימים בין שתי הפרופסיות ולחיזוק מגמת ההתקרבות. כך לדוגמא, נראה מתוצאות המחקר כי עובדים סוציאליים שיצא להם להופיע יותר בבית משפט פיתחו עמדות חיוביות יותר מכאלה שלא יצא להם להופיע. מנתון זה ניתן ללמוד כי הגברת הקשר עם בתי המשפט והגברת החשיפה ההדדית בין שני המקצועות של לו פוטנציאל של הגברת היחס החיובי של העובדים הסוציאליים כלפי מערכת המשפט. יתרה מכך, בשנים האחרונות עבודתו של העו"ס מושפעת יותר ויותר מן החוק ונדבכים רבים ממנה נוגעים במערכת המשפט על כן יש להגביר את שיתוף הפעולה בין העו"סים לבין עו"ד בפרט ובתי המשפט ככלל. ניתן לחזק "התקרבות" זו ע"י הגברת של לימודי החוק במסגרת לימודי העבודה הסוציאלית בהעברת והרחבת קורסי חובה העוסקים בחוק הרלוונטי לעובדים הסוציאליים במטרה שיחשפו יותר לעולם המשפט וכן יכירו בצורה טובה ומעמיקה יותר את החוקים המנחים ומשפיעים על עבודתם. כמו כן יש צורך בתגבור ההשתלמויות לעובדים סוציאליים בשטח בנושא העו"ס והחוק, גם לאחר גמר לימודיהם הפורמאליים. נראה

כי לאור תוצאות המחקר יש צורך לדוגמא, לערוך יותר מפגשים בין עובדים סוציאליים לשופטים במטרה לגשר על הפער שנוצר בין שני אלה, וכן במטרה להעמיק אצל העובדים הסוציאליים את ההבנה של התהליך המשפטי. לבסוף ממחקר זה נראה כי במקומות עבודה שבהם יש יועץ משפטי הידע כלפי החוק נרחב יותר. ניתן לראות את החשיבות של יועץ משפטי במקומות העבודה לא רק ככתובת למתן מענה מקצועי בתחום החוק והמשפט אלא גם כנתיב להגברת הידע של העובדים בתחום זה.

מצד שני, ממצאי המחקר מעוררים שאלות רבות נוספות הדורשות מחקרי המשך. כך לדוגמא ניתן לערוך מחקר שיבחן את עמדותיהם של הלקוחות של העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט עד כמה הם חשים כי הוא משפיע ומנחה את השירות שהם מקבלים ומכוון את אופי המענים המוצעים להם. בנוסף ניתן לבצע מחקר שבדוק עמדות של שופטים/ עו"ד כלפי העבודה הסוציאלית והעובדים הסוציאליים ולבחון ההם מגמת ההתקרבות שעלתה ממחקר זה לגבי אוכלוסיית העובדים הסוציאליים הינה הדדית ומורגשת גם בקרב העוסקים בחוק. בנוסף ניתן לבצע מחקר איכותני בנוגע לשופטים שעוסקים בתחומים הקרובים לעבודה הסוציאלית ולבחון באמצעותו מחד את הכוחות המונעים משני המקצועות להתקרב ומאיך גיסא לבדוק את נקודות החוזק בקשר בין שני המקצועות. בנוגע לתחום ההכשרה בתחום העבודה הסוציאלית ניתן לערוך מחקר השוואתי בין שתי אוכלוסיות סטודנטים בשתי אוניברסיטות שונות, האחת שבה ישנו דגש רב על לימוד החוק והמשפט ואילו השנייה כזו ששמה פחות דגש על תחום זה ולבחון עד כמה דבר זה משפיע על עמדותיהם של עובדים סוציאליים על החוק והמשפט. במילים אחרות יש כר נרחב למחקרי המשך לצורך העמקת ההבנה של הקשרים בין העבודה הסוציאלית והמשפט והתפתחותם לאור השינויים החוקיים בישראל ובעולם.

ביבליוגרפיה

- בר צורי, ר. (2003). עובדים סוציאליים בישראל סקירת התפתחות בתחום בשנים 1999-2002. אתר האינטרנט של משרד התעשייה והמסחר הרשות לתכנון כוח אדם.
- גילת, י.צ. (2002). על חוק העובדים הסוציאליים תשנ"ו-1996 ועל מקצת חידושי. קרית המשפט – שנתון הקריה האקדמית, ב', 239-263.
- גרין, ד. (1995). שאלון לבדיקת עמדות אישיות וחברתיות של נוער ישראלי כלפי חשיש ומריחואנה. חברה ורווחה, ט"ו, 225-243.
- דורון, א. (1988). הבטחת הכנסה- שינוי המדיניות ודרכי הביצוע. בטחון סוציאלי, 31, 74-87.
- חוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996.
- כורזים, י. (1978). העובד הסוציאלי הישראלי כמתריע חברתי. בטחון סוציאלי, 16, 124-131.
- לבנשטיין, א. (1983). חוק ביטוח סיעוד והשפעתו על כיווני התפתחות שירותי הרווחה בישראל בעשור הקרוב. גרנטולוגיה, 24, 3-8.

נייפריס, י. (1984). רווחה חברתית והשירותים הסוציאליים בישראל. ירושלים: מועצת בתי הספר לעבודה סוציאלית בישראל.

רוזנפלד, י. (1993). שותפות- קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. חברה רווחה: רבעון לעבודה סוציאלית, י"ג (3), 225-236.

רוזנר, י. וגולדשטיין, ש. (2000). חוק העובדים הסוציאליים הלכה ומעשה. ת"א: רמות.
שניט, ד. (1988). החוק הפרט ושרותי הרווחה: המסגרת החוקית של העבודה הסוציאלית בישראל. ירושלים: מאגנס.

שפירו, ש., שרר, מ., קורין-לנגר, נ. ווייס, ע. (2002). התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית בישראל. חברה ורווחה, כ"ב (2), 135-152.

Aiken, J & Wizner, S. (2003). Law as social work. Washington University Journal of Law and Policy , 11, 63-82.

Alcock, P., & Harris, P. (1982). Welfare law and order. London: The Macmillan Press Ltd.

Alexander, J., & W.Shimdt, K.H. (1996). Social engineering: Genealogy of a concept. In A. Podgorecki., J. Alexander., & R. Shields (Eds.). Social engineering (pp.1-21). Ottawa, Canada: Carleton University Press.

Allport, G. W. (1935). Attitudes. In C. Murchison (Ed.). Handbook of social psychology (pp. 798-844). Worcester, MA: Clark University Press.

Baylis, P.J. (2004). Social work's protracted identity crisis: A Lacanian prespective. Psychoanalytic Social Work, 11(1), 55-69.

Bem, D. J. (1970). Beliefs , attitudes and human affairs. Belmont, CA: Brooks/Cole.

Ben-Zur, H. (2002). Coping, affect, and aging: The roles of mastery and self-esteem. Personality and Individual Differences, 32, 357-372.

Biggerstaff, M.A.(2000).A critique of the Model State Social Work Practice Act. Social Work, 45(2), 105-115.

Braye, S., & Preston- Shoot, M. (1997). Practicing social work law (2nd ed.). : London: MacMillan Press Ltd.

Brayne, H, Martin, G & Carr, H.(2001). Law for social workers. Oxford University.

Brennan, W. C., & Khinduka, S. K. (1971). Role expectations of social workers and lawyers in the juvenile court. Crime and Delinquency, 17, 191-201.

Brieland, D. and Lemmon, J. (1977). Social Work and the Law. St. Paul, Minn.: West Publishing.

Compton, R.B & Galaway, B.(1994). Social work processes. Brooks/ Cole: California.

- Cotterrell, R. (1992). The sociology of law: An introduction (2nd ed.). London: Butterworth.
- Crowne, D.P., & Marlowe, D. (1964). The approval motive: Studies in evaluative dependence. New York: Wiley.
- Deweese, M & E.Roche, S. (2001). Teaching about human rights in social work. Journal of Teaching in Social Work, 21(1/2), 137-155.
- Doron,I, Rosner,I., & Karpel,M. (2006). Law social work & professionalism: Social Workers attitudes towards The Social Workers Act. Manuscript submitted for publication.
- Dror, Y. (1970). Law as a tool of direct social change. American Behavioral Scientist, 13, 553-559.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1998). Attitudes structure and function .In D.T. Gilbert., S.T. Fiske & L. Gardner (Eds.), The handbook of social psychology Vol. 1 (4th ed.) (pp.269-322). Boston: McGraw- Hill.
- Fogelson, F. B. (1970). How social workers perceive lawyers. Social Casework, 51, 95-101.
- Germain, C.B & Gitterman, A.(1996). The life model of social work practice: Advances in theory and practice. NY: Columbia University Press.
- Hardcastle, D.A. (1977). Public regulation of social work. Social Work, 22, 14-20.
- Hepworth, D.H., Roorey, R.H & Larsen,J.(2002). Direct social work practice: Theory and skills. Pacific Grove, CA: Brooks/ Cole.
- Hugman, R. (1996). Professionalization in social work: The challenge of diversity. International Social Work, 39(2), 131-147.
- Katz, S. N. (1961). The lawyer and the casework: Some observations. Social Casework, 42, 10-15.
- Kelsen, H. (1967). Pure Theory of Law (Trans. by M. Knight). L.A.: U. of California Press.
- Lynch,R.S & Brawley, E.A. (1994). Social workers and the judicial system: Looking for a better fit. Journal of Teaching in Social Work, 10(1/2), 65-82.
- Millar, M. G., & Tesser, A. (1989). The effects of effective-cognitive consistency and thought on the attitude-behavior relation. Journal of Experimental Social Psychology, 25, 189-202.
- Miller,J. (1980). Teaching Law and Legal Skills to Social Workers. Journal of Education for Social Work, 16(3), 87-95.

Mizrahi, T.(1992). Social work in health care regulation and legislation . National Health Line, 17(2), 87-91.

Reichert, E.(2003). Social work and human rights a foundation for policy and practice. NY: Columbia University Press.

Rice, R.G.(1970). A Scale for measuring attitude changes among inmates of local jails and among correctional workers. Unpublished doctoral dissertation, University of Florida.

Senna, J. J. (1975). Social workers in public defender programs. Social Work, 20, 271-277.

Sherif, C. W., & Sherif, M. (1967). Attitude, ego-involvement and change. New York: Wiley.

Stone,G. (1999). Evaluation of an effort to improve students' attitudes toward technology . Arete, 23(3), 46-53.

Taylor,S. (2006). Educating future practitioners of social work and law: Exploring the origins of inter professional misunderstanding. Children and Youth Services Review, 28, 638-653.

Vago, S. (1994). Law and society (4ed.) . NY: Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Weiss, I., & Gal, J. (2003). Israel. In I. Weiss., J.Gal.& J, Dixon (Eds.), Professional ideologies and preferences in social work: A global study (pp.141-157). London: Preager.

Weiss, I., Gal, J., & Dixon, J. (2003). Professional ideologies and preferences in social work: A global study . London: Preager

טבלה 1 : נתוני הגיל, מין, ארץ לידה ולאום במדגם

אחוז(%)			שכיחות			קטגוריות	שם המשתנה
סה"כ	לא	סטודנט	סה"כ	לא	סטודנט		
	סטודנט			סטודנט			
20.8	2.1	37.9	42	2	39	20-29	גיל
45	43.2	46.6	91	41	48	30-39	
21.3	32.6	10.7	43	31	11	40-49	
12.9	22.1	4.9	26	21	5	מעל 50	
87.6	86.3	88.2	176	82	90	נקבה	מין
12.4	13.7	11.8	25	13	12	זכר	
86.6	85.3	89.3	175	81	92	ישראל	ארץ לידה
13.4	14.7	10.7	27	14	11	אחר	

87.9	90.3	86.3	175	84	88	יהודי	לאום
12.1	9.7	13.7	24	9	14	ערבי	

טבלה 2: נתוני המדגם בנוגע למידת החשיפה של עוסי"ם למערכת החוק והמשפט

מדדי חשיפה לעולם המשפט	קטגוריות	שכיחות	אחוז (%)
האם במקום עבודתך יש יועץ משפטי?	כן	113	57.4
	לא	84	42.6
האם הוגשה נגדך תביעה בשל עבודתך כעובד סוציאלי?	כן	3	1.5
	לא	196	98.5
האם יצא לך להופיע בבית משפט?	בכלל לא	80	40.2
	מעט	70	35.2
	ממוצע	16	8.0
	הרבה	16	8.0
	הרבה מאוד	17	8.5

טבלה 4: מתאם Pearson בין עולמות התוכן השונים לבין עצמם (N=202)

זיקה בין חוק ועו"ס	השפעת החוק על העו"ס בשטח	עמדות כלליות כלפי החוק	עמדות כלפי בימ"ש ויחסו לעוסי"ם	השפעת החוק על קבוצות חלשות	ידע והיכרות עם החוק	מקום החוק בהכשרה	
						1.0000	מקום החוק בהכשרה
					1.0000	-0.151*	ידע והיכרות עם החוק
				1.0000	0.297**	0.201**	השפעת החוק על קבוצות חלשות
			1.000	-0.298**	-0.396**	0.082	עמדות כלפי בימ"ש ויחסו לעוסי"ם
		1.0000	-0.378**	0.575**	0.200**	0.150*	עמדות כלליות כלפי החוק
	1.000	0.092	0.045	0.133	0.032	0.146*	השפעת החוק על העו"ס בשטח
1.000	0.072	0.378**	-0.155*	0.427**	0.080	0.201**	זיקה בין חוק ועו"ס

המספר מייצג מתאם של פירסון

*PV<0.05; **PV<0.01; ***PV<0.001;